

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

JOSEPH RAZ

MULTIKULTURALIZMUS — EGY LIBERÁLIS PERSPEKTÍVA

A multikulturalizmus — a jelenben, de a belátható jövőben is — a politika és a politikai etika vonatkozásában problematikus. Ebben a tanulmányban azt szeretném megvizsgálni, hogy a liberális politikai gondolkodásnak — amelyben magam is hiszek — milyen lehetséges befolyása van arra a módra, ahogyan a jelenkori demokráciák megközelítik a kérdést.

A politikai gondolkodás nem szolgáltat öntörvényű teóriákat az emberi társadalmak kormányzására. A politikai gondolkodás korszakmeghatározott, időtől nem függetleníthető, és — amennyiben érvényes egyáltalán — ez az érvényesség az itt és most koordináták által meghatározott helyzethez kötött. A politika elméletének végkövetkeztetései néha térbeli eltolódással is alkalmazhatók, hasonló helyzetben, de képtelenség alkalmazási (alkalmazhatósági) területük pontos lokalizálása és delimitálása. Ennek két lényegi oka van.

Elsősorban, konfliktushelyzet esetén képtelenség az összes releváns elvi álláspont áttekin-
tése, artikulálása és érvényességének megállapítása.

A morális tudás itt gyakorlati vonatkozásában lehet segítségünkre, mindennapi habituális beidegzettségében. Azonnali cselekvést követelő helyzetekkel szembesülve gyakran önkéntelenül tudjuk, mi a teendő, míg a megfontolásra időt hagyó szituációkban sokszor nehezebb a döntés. Az emberi tudás kifejezhető szavakban, de nem általános és absztrakt formulákban. A tudásnak nem minden típusa formalizálható. Morális tudásunk kisiklik a szabályok béklyóiból, a ráalapozott tételes megfogalmazásokat pedig hasznos aproximációkként kezelünk, mivel fanatikus és merev alkalmazásuk általában katasztrófához vezet.

A politikai moralitás helyhez és időhöz kötöttségének második oka az, hogy az ember képtelen előrelátni a társadalom fejlődésének pontos irányát. Nemcsak a jövőbeni társadalmi viszonyok komplexitásából kifolyólag, hanem azért is, mert a fejlődés vezethet olyan társadalmi helyzethez, melynek leképezésére mostani fogalomkészletünk alkalmatlanná vagy elégtelenné válik.

A politikatudomány teóriáinak kontextuális érvényessége hitem szerint szoros kapcsolatban áll a pluralizmusnak értékékként való tételezésével, a pluralizmus pedig a multikulturalizmus problematikájának lényegi összetevője. A kontextualitás egyben a mai és klasszikus liberalizmus közti összefüggésekre is fényt vet, ezek az összefüggések pedig nyilvánvalóan nem egyelőségi viszonyt takarnak. A 17. és 18. század liberalizmusa saját korában érvényes. Nem alkalmazhatjuk saját viszonyainkra Locke vagy Kant elméleteit, alkalmazhatunk viszont olyan teóriákat, melyek szellemisége a klasszikus liberalizmus szövegeinek szellemiségéből fejlődött tovább.

A munkaerő vándorlása, a tömegkommunikációs eszközök, az információáramlás felgyorsulása, a távolságok áthidalásának könnyűsége korábban elképzelhetetlen méreteket öltött, dezintegrációhoz és elidegenedéshez vezetett. A nagyarányú, falvakból városok felé irányuló migrációra a 19. század polgársága urbánus kultúrával, a nagyvárosi lét anonimitásával és a bürokrácia kifejlesztésével felelt. Mindnyájan ebben a kultúrában nőttünk fel, amelynek szellemében az emberek nem adományokat fogadnak el, hanem szolgáltatásokhoz és különféle előnyökhöz való jogukat hangsúlyozzák, amelyek általuk ismeretlen emberektől származnak, és intézmények, arctalan hivatalosságok révén jutnak el hozzájuk. Ennek a kultúrának az embere jobban érzi magát a tökéletesen idegen emberektől hemzsegő vendéglőkben, tengerparton, mintha egymagában ülne az illető tengerparton és vendéglőben. Biztonságosabban érezzük magunkat a zsúfolt bérházakban, ahol a fel-le járó liftekben mintegy elszigetelten haladunk el egymás mellett, mint egy faluközösségben, ahol az emberek ismerik egymást, a szomszédok pedig élénk figyelmükkel tüntetik ki mindennapi életünket.

A városi lét anonimitásának számos előnye van, de a multikulturalizmus felvetette problémákra nem megoldás. A nagyváros anonimitása elnyeli a rendszerint elnyomó vagy dezintegráló társadalmakból menekülő egyént. De ez a kultúra képtelen megbirkózni a jelen helyzet kihívásaival; a gyorsan terjedő szubkultúrák, a társadalmi elidegenedés, perifériákra csúszás jelzik ezt.

A liberalizmus a sokféleség által felvetett kérdésekre három válaszlehetőséget nyújtott. Először is a toleráns magatartásformát. Ebben az esetben a kisebbségek bizonyos önkormányzati jogokat élvezhettek ezen a téren, mindaddig, míg ez nem érintette a többség kultúráját. Ez a megoldás maga után vonta azt, hogy a kisebbség egyre kisebb mértékben használhatta a médiát, egyre kevesebb helye volt a többségi közéletben, és rendszerint azt is, hogy bár adózás útján hozzájárult a többségi kultúra fenntartásához, kénytelen volt bármilyen aktivitását saját erőből finanszírozni.

A liberalizmus toleranciájának hívei két főbb érveléssel hozakodnak elő. Elvi szinten az erőszaknélküliség elvével érvelnek, mely szerint erőszak alkalmazása kizárólag erőszak elhárítása vagy büntetése esetén jogosult. Második érvelés pedig az, hogy a vallási, kulturális jellegű tevékenységekben korlátozott kisebbségek indulatai a békét, a társadalmi harmóniát és a kormányzat legitimitációját egyaránt veszélyeztetik.

Kezdetben kiegészítésképpen, később helyenként ki is szorítva az előbbi gyakorlatot a liberalizmus kisebbségi stratégiái közül, az egyéni jogon alapuló szemlélet kezdett tért hódítani, amely mindenfajta — nemzeti, faji, etnikai, vallási, nemi — diszkrimináció ellen szállt síkra. Ez a nondiszkriminációs jog a klasszikus liberalizmus polgári és politikai alkotmányos jogainak természetes kiterjesztése.

A nondiszkriminációs jogok túlmutatnak a tolerancia gyakorlatán, messzeható következményeik a többség életét is befolyásolják. A kisebbségek tagjai többé nem tilthatók ki az iskolákból, az egyes munkahelyekről, lakókerületekből. A nondiszkriminációs jogok azt is jelentik, hogy a közösségek hatásköre kiterjed bizonyos intézményekre. A személyi szintű diszkriminációt ugyan képtelenség szabályozni, de egy aggályosan nondiszkriminatív kormányzat alatt a közszolgáltatások, az oktatás, a gazdasági és politikai élet már nemcsak a többség számára van fenntartva, hanem bármely állampolgár számára hozzáférhető.

A liberalizmus harmadik alternatívája a kisebbségi problémák kezelésére a multikulturalizmus. Azokra a társadalmakra alkalmazható, melyekben több életképes kulturális közösség létezik. Nem azoknak az országoknak az esete ez, melyek a legkülönfélébb kultúrákból nagyszámú bevándorlót fogadnak be, hanem amelyekben a különböző kultúrákat kisszámú közösségek képviselik, vagy ha számuk nagy is, nem ragaszkodnak mereven saját kultúrájuk megőrzéséhez. Feltételezhető, hogy bizonyos esetekben már kivándorlásuk is jelzésértékű arra vonatkozóan, hogy hogyan viszonyultak az elhagyott ország/közösség kultúrájához. Végül a multikulturalizmus az életképtelen közösségek esetében sem alkalmazható, amikor a kultúra betokosodása és a környező kultúrák hatására a fiatal generáció többsége hajlamos az asszimilálódásra.

A következőkben a multikulturalizmus fogalmát olyan társadalmakra vonatkoztatom, melyek a fent vázolt kritériumokat kielégítik. A multikulturális társadalmaknak két típusát fontos megkülönböztetnünk. Az elsőben a különböző közösségek elkülönülő földrajzi régiókban élnek (pl. a skótok Nagy-Britanniában), a második esetben viszont nincs földrajzi elkülönülés. A különböző közösségek itt a munkalehetőségektől a közszolgáltatásokig mindenben kénytelenek megosztotni. Az ilyen típusú multikulturalitás aránylag újkeletű, az újkor nagyobb népességmozgásai hozták létre. A jelen tanulmány az efféle, területiális elkülönülés nélküli multikulturalitásra próbál koncentrálni a továbbiakban.

A multikulturalitás elve abban különbözik a nondiszkriminációs jogok érvényesítésének elvétől, hogy visszautasítja az utóbbi individualista jellegét. Helyesli és elismeri az egyén jogát ahhoz, hogy ne érje hátrányos megkülönböztetés, de ezt két fontos kiegészítő tétellel továbbfejleszti. Az individuuum egyrészt csak mint egy köztisztviselőben álló és virágzó kulturális közösség teljes jogú tagja valósíthatja meg egyéni szabadságát. Másrészt az értékplu-

ralizmus elvi szintű elfogadása a gyakorlatban implikálja a különféle kultúrák különböző értékeinek érvényességét, ezáltal pedig létjogosultságát.

A fenti nézetekkel gazdagodva, a multikulturalizmus stratégiája arra irányul, hogy a társadalom minden stabil és életképes kulturális közösségét egyenlő jogúnak ismeresse el a politikai rendszerrel. Erre csak akkor volna esély, ha a multikulturális társadalmak politikai rendszerei hajlandók lennének önmaguk újradefiniálására. Nem beszélhetünk tehát kisebbségi problémáról vagy többségi toleranciáról a kisebbségek irányában. Amennyiben multikulturális, az állam, társadalom több közösségből áll, és ezek egyike sem sajátíthatja ki azt a maga számára. De a társadalmi előnyök megszerzéséből vagy a javak elosztásából fakadó konfliktusoknak, sajnos, fontos tényezője az illető közösségek nagysága.

A multikulturalizmus elemzését, a mellette való érvelést, ami e tanulmány tulajdonképpeni célja, liberális szempontúnak képzelem el, de valószínű, hogy nem számíthatok a liberális tábor egyöntetű helyeslésére. A liberalizmus kételyei a multikulturalizmus iránt mélyen gyökereznek. Megszokássá vált a liberalizmust az egyéni jogok védőbástyájának tekinteni, és innen ered az a félelem, hogy a multikulturalizmus gyakorlata a közösséget erősítené, a hozzá nem tartozó egyének rovására. Más ellenérvet az európai jellegű, demokratikus és szekularizált kultúrák magasabbrendűségébe vetett hit szolgáltat, melyet hagyományosan szembeállítanak az elnyomó jellegű, vallásos ihletésű kultúrákkal, melyeket korlátozottabbnak vagy fejletlenebbnek vélnék. Miért támogatnák a liberálisok az olyan kultúrákat, melyek a liberális értékek tagadásán alapulnak? Végül azt is fel szokták hozni a multikulturalizmus ellen, hogy a közös kultúra a társadalom kötőanyaga, enélkül bármely társadalom felbomlik.

A nyugati társadalmak multikulturalizmus-ellenessége egyáltalán nem fogható fel ún. "tiszta" liberalizmusnak, eltér ennek eredeti eszményeitől, és egyfajta "szupermarket-liberalizmusba" torkollik. A multikulturalizmus, minden vád ellenére, nem utópisztikus, és azt sem állítja senki, hogy egy jövőbeli nagy, liberális társadalom elérésének kulcsa lenne, melyben majd megvalósul az összes magasztos emberi ideál. Ellenkezőleg, érvelésem alapján pesszimizmusból fakad, annak belátásából, hogy a konfliktusok elkerülhetetlenek, megoldásaik pedig sohasem tökéletesek. A liberalizmus az emberiség javát célzó, a szabadság értékét és az egyéni jólétet kihangsúlyozó politikai morál. A liberális szemlélet azt tartja, hogy szukcesszív döntések által az ember maga irányítja sorsát. A liberalizmus sokat foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy hogyan távolíthatjuk el azokat a korlátokat, melyek leszűkítik vagy megakadályozzák az egyén döntéshozatali lehetőségét a társadalomban, különféle okokból (szegénység, iskolázatlanság stb.) kifolyólag. Ezenfelül régen éles volt a szabadság és szabadság közti határvonal. Spinoza, Kant, több liberális gondolkodó is leszögezte, hogy a szabadság a ráció törvényeit tekintetbe vevő magatartásforma. A szabadságot önkényes döntések és a ráció semmibevétele jellemzik. A "szabadság nem szabadság" jelszavával legtöbbször vissza is éltek, hivatkozási alapként használván arra, hogy a szabadságjogokat indokolatlanul megnyirbálják. Mégis, úgy vélem, hogy ez az álláspont helyes, csak alkalmazására kell vigyáznunk; mi több, segítségünkre lehet a multikulturalizmus melletti érvelésben.

Az az állítás, hogy a szabadság cselekvés (a racionalitás határain belül), annak következménye, hogy a szabadság opciók közötti választási lehetőség; ezeknek az opcióknak belső struktúrájuk, belső logikájuk van, amelyhez alkalmazkodnunk kell, hogy szabadságunkat érvényesíthessük. A sakkban pl. a bástyával nem léphetünk átlósan. Sakkozni csak a sakk szabályai szerint lehet. Egy gyermek szemével nézve ez szabadságkorlátozásnak tűnhet — holott csak az önkényességnek vet gátat. A sakk szabályainak betartása (a szabályoké általában) a szabadság előfeltétele, megvalósításának megkerülhetetlen kritériuma.

A játékszabályok természetesen különböznek a jog, az orvostudomány, az oktatás szabályaitól. Egyszerűbbek és konkrétabbak a valós élet opcióinak játékterét uraló szabályoknál. Eletünk opciói komplexek, multidimenzionálisak, bonyolult konvenciókon alapulnak, variálhatók és improvizálhatók.

A szabadság az opciók függvénye, az opciókat a játékszabályok határozzák meg. Az opciók megléte egy kultúrát előfeltételez, amely közös jelentéseket és közös gyakorlatot szolgáltat

számukra. Miért kell úgy sakkoznom — kérdezhetné az előbbi gyerek — ahogyan az a mi kultúránkban szokás? Miért nem találhatom ki a saját, személyes sakkjátékomat? Az okosabb szülőnek erre csak egy válasza lehet. Kitalálhatod a saját sakkjátékokat, senki sem akadályoz meg ebben. De ez csak azért van így, mert a mi kultúránkban szabad új játékokat kitalálni. Az életben viszont nem lehet mindent elintézni az új dolgok kitalálásával. Miért nem? — kérdezheti tovább a gyerek. Egyszerűen azért, mert nem maradhatunk gyerekek egész életünkben. Igaz, nem élhetjük le teljes életünket a szabályokat mereven betartva. Tevékenységeink sokasága és sokrétűsége lehetetlenné teszi a tudatos megfontolást és ésszerű döntést minden esetben, egy részüket ezért beidegzetten, automatikusan végezzük el. Ezeknek az automatizmusoknak pedig szükségük van egy koherens, tartalmas egészre, amely irányítja és kanonizálja őket.

A lényegi opciók, melyek életünknek értelmet adnak, komplex interakciók sűrű hálóját képezik. Idesorolható az, hogy milyen lehetőségekkel rendelkezünk pl. a szakmaválasztás, az emberi kapcsolatok terén; mihez kapcsolódhat lojalitásunk, érzelmi kötődésünk; a kultúra, sport, stb. opciói. Ezek az opciók csak azok számára nyitottak, akik bánni tudnak velük, de nagyfokú komplexitásuk, részleteik gazdagsága lehetetlenné teszi "megtanulásukat", teljes és átfogó megértésüket. Csak azok számára elérhetőek, akik gyakorlati tudást szerezhetnek róluk. Ez a tudás a társadalmi gyakorlatból vonható le.

Mind ez idáig az opciókat kínáló társadalmi gyakorlatot úgy tárgyaltuk, mintha egymásutániségükben, elszigetelten kellene kezelni őket. A valóságban a társadalmi cselekvések összefonódnak (az ember pl. gyermeknevelés közben nem szakítja meg egyéb kapcsolatait), és az emberek többsége könnyedén vált át egyik cselekvésről a másikra. A foglalkozási ágak esetében, bár megkülönböztetjük az egyházi, kereskedelmi, egészségügyi stb. foglalkozásokat, mindezeknek van közös vagy egymással érintkező cselekvésterületük. Ezek az egymást átfedő cselekvésmódzatok strukturálják az ún. lényegi opciókat, és kultúra-meghatározó jellegűek. Nem nehéz belátni tehát, hogy az egyén számára vitális jelentőségű kulturális közösségéhez való tartozása.

Csak egy bizonyos kultúrába való beilleszkedés nyitja föl az egyén számára azokat az opciókat, melyek értelmet adnak életének. Az egyén kulturális hovatartozása meghatározza lehetőségeinek horizontját, természetes tehát, hogy az egyénnek érdekében áll integrálódni egy adott kultúrába/kulturális közösségbe. Magától értetődő az is, hogy a szóban forgó közösség kulturális és anyagi állapota nem közömbös tagjai számára, hiszen ez határozza meg lehetőségeiket. Ez volna tehát egyik módzata annak, ahogyan egy kulturális közösséghez való tartozás befolyásolhatja az egyén életét.

Más vonatkozásban, a közös kultúrához való tartozás megkönnyíti a társadalmi érintkezést, és előfeltétele a gazdag és tartalmas interperszonális kapcsolatoknak. Az erotikus vonzás vagy az anyagi érdekelttség néha a legnagyobb kulturális szakadékokat is áthidalhatják. Viszont a szülő—gyermek kapcsolat különlegesen érzékeny a kultúra szempontjából; a közös kultúra egyik leglényegesebb feltétele a szoros kapcsolatnak. A gyermekek megfosztása szülei kultúrájától tulajdonképpen a társadalom stabilitását aknázza alá, hiszen ez szinte leszoktatja az embereket a hosszú távú és szoros kapcsolatokról; ugyanakkor megfosztja a szülőket attól, hogy megértsék gyerekeiket és közel maradhassanak hozzájuk.

Végül, egy kulturális közösséghez való tartozás az egyéni létet olyan értelemben is meghatározza, hogy az emberek többségének önértékelésében, önmeghatározásában ez a hovatartozás az egyik leglényegesebb determináns; általában az emberek csak így képesek megközelíteni saját identitásukat. Ez sem meglepő, ha visszaemlékszünk arra, hogy az egyén kultúrája meghatározza lehetőségeink horizontját. Az vagyok, ami vagyok, vagy ami lehetek, vagy ami lehettem volna. Ha valakit meg akarunk érteni, szükséges megértenünk, hogyan lett azzá, ami (és nem valami mássá), mivé válhatott volna, stb. Így a kultúra az identitás alapja. Kultúrájának becsmérlése, nevétségessé tétele, semmibevevése az egyén önértetébe gázol, és különösen sértő, ha mindezt az állam, a többség, a hivatalos kultúra részéről kénytelen elviselni. A multikulturalizmus "esete" azt bizonyítja, hogy kulturális közösségek analízisét nem redukálhatjuk az egyéni cselekvések vagy tudatállapotok viszonylatára. A kulturális

közösségeknek saját életük van, csak egészsésként kezelhetjük őket, bár társadalmi elismerésük, jólétük szorosan függ össze az egyén jólétével és megbecsülésével. A multikulturalizmus kihangsúlyozza a kultúrának azt a funkcióját, hogy az egyén szabadságának formát és tartalmat ad. Mivel az egyéni szabadság és jólét, mint láttuk, egy gazdag és megbecsült kulturális közösséghez való tartozás függvénye, a multikulturalizmus központi helyet foglal el minden liberálisnak nevezhető politikai programban, amennyiben az illető társadalomban életképes kulturális közösségek élnek.

A multikulturalizmus elfogadtatásának a politikai gyakorlatban fő akadályja a különböző kulturális közösségek hagyományos szembenállása. Ez csak fokozottabb, ha ugyanazon országban kénytelenek élni. A szembenállás univerzális érvényű. Két közösség kapcsolatában a legbarátibb periódusban is jellemző a másik fél elítélésének valamilyen formája. Ez a legváltozatosabb módokon realizálódik, a vád lehet a másik kultúra dekadenciája, vulgaritása, a humorérzék hiánya, a nőikkel való bánásmód vagy bármi egyéb. Kényelmes megoldás lenne azt állítani, hogy a vádak egy része helytálló, más része pedig tudatlanságból vagy korlátozottságból ered, melyek idővel megszüntethetők. De ezt az optimista álláspontot semmi sem indokolja. A konfliktus a multikulturalizmus velejárója.

A konfliktushelyzet nemcsak az előbbiekre, hanem az értékpluralizmus bármely formájára jellemző. Mint tudjuk, az értékpluralizmus értéként fogadja el a különböző, sőt inkompatibilis viselkedést, cselekvést, életformát. Egy személy nem lehet sprinter és hosszútávúfutó egy személyben, mivel az különböző fizikai adottságokat követel meg, és különböző pszichológiai alkatú emberekre illik; a filozófusokból rendszerint nem válnak jó tábormokok, és fordítva. Kizáró jellegű pl. az aktív és kontemplatív életforma, nem követhetjük vagy valósíthatjuk meg mindkettőt — csak egy életünk van.

Közhelyszámba megy ma már a társadalmilag értékes aktivitások, életformák kölcsönös kizárólagossága. Filozófiai szempontból is jelentőssé válik az a momentum, amelyben az ember megszűnik hinni az értékek tekintett különböző létformák közös nevezőre hozásának lehetőségében. Ezen a közös nevezőn az emberek általában a boldogságot, a kielégített igényeket és vágyakat értik. Az értékpluralizmus tana tagadja, hogy effére redukció vagy közös nevezőre való visszavezetés lehetséges volna. Az értékek plurális jellegét adottnak és kikerülhetetlennek véli. Ez radikálisan megváltoztatja pluralizmus-felfogásunkat. A redukciós—monisztikus szemlélet szerint, amikor valaki a tengerészélet és a boldog családi élet közti választást mérlegeli, a lehetséges nyereséget és veszteséget egylényegűnek tekinti, bármilyen címkével látja el őket (pl. boldogság, kényelem stb.); ha pedig az ésszerű mérlegelést terveinek sikeres megvalósítása követi, nem éri veszteség — a kevesebb élvezetet ígérő családi életért kárpótolják a tengerészélet kínálta élvezetek. Az értékpluralizmus szemzőgéből ez tökéletesen helytelen. Amit elvesztettünk, az lényegileg más, mint amit nyertünk ezáltal. A nyereségben is van veszteség; általában hibás egy olyan típusú kijelentés, hogy valaki valami által többet nyert, mint amennyit veszített. Amikor az egyén értékes opciókkal szembesül, bármennyire sikeres is lenne választása, ez csak annyit jelent, hogy ezt választotta és nem más — ez a más pedig szintén érték, más típusú, mint a választott, ezért össze sem mérhető vele.

Elméletileg nem törvényszerű, hogy egy adott társadalomban plurális értékek, plurális életformák létezzenek. Az ókori görögök értékeit elfogadhatjuk anélkül, hogy viszonyaik vagy életformájuk számunkra is opciót jelentenének. De a mi korunkra jellemző, hogy a társadalmak, sőt a kultúrák is plurális jellegűek. Ezeknek inkompatibilis aktivitásai, életvitele konfliktusokat generál. Ha az értékes alternatívák távoliak és elérhetetlenek, nem érezzük fenyegetve saját értékrendünket. Amennyiben viszont elérhetőek, veszélyt jelentenek számunkra, mint pl. azok az értékek, melyekhez közvetlen szomszédaink igazodnak. Feltevődik bennünk a kérdés, hogy igazam volt-e, amikor A helyett B-t választottam. A saját életvitelében értéknek bizonyuló képességek és jellemvonások a más értékek szerint élő egyén számára kifejezett hátrányt jelentenek. Lehetséges, hogy a hosszas kontempláció, a nyugodt elmélkedés jellemzik életvitelemet, szomszédaimét pedig elsöprő lendület, gyors reagálóképesség, határozott cselekvés. Törvényszerű, hogy ezek megvetik a szemlélődő típust

bizonytalanságáért, hiszen ahhoz, hogy saját életükben boldoguljanak, saját normáikat kell követniük, ezért hisznek is ezekben a normákban. Nem ismerhetik el azokat az értékeket, melyek számukra nem célravezetőek, sőt, másokban is a saját rendszerük által értékesnek tekintett tulajdonságokat ismerik el. Az egymással versengő kultúrák értékeihez való viszonyulások lényegesen eltérő, egymást elutasító jellegével számolnunk kell tehát.

A konfliktus elkerülhetetlen. A pluralista szemléletű egyének természetesen kiléphetnek személyes kötöttségeikből, és megbecsülhetik a mások értékeit. De ez sohasem szünteti meg, nem helyettesíti teljes mértékben a tagadó, visszautasító viszonyulást. A feszültség a pluralizmus elkerülhetetlen velejárója; méghozzá egy instabil feszültségről van szó, amely semmi kilátást nem nyújt a pólusai közti összhang megvalósulására. E két pólus más értékek elismerése, illetve tagadása. Az egyén örökké ingázik a kettő közt.

Az értékpluralizmus minden megjelenési formájára érvényes a más értékek elfogadása és elutasítása közti feszültség, mely destabilizációval fenyeget. Minden olyan társadalomban fellelhető, amelyben léteznek egymással inkompatibilis opciók, tehát homogén és multikulturális társadalmakban is találkozunk vele. Közismert, hogy az utóbbi esetben hangsúlyozottabb ez a feszültség, mivel a társadalom etnikai-kulturális szempontból különböző részei között polarizálódik, de megjelenik pl. erős társadalmi rétegzettségű közegben is.

A multikulturalizmus a homogén társadalomnak valamely törésvonala mentén alakul ki. Előidézője lehet új területek meghódítása, az őslakos népesség leigázása vagy nagyarányú népességmozgások, ritkábban a szomszédos, de kultúrájukban különböző népek politikai uniója. A kultúrák interakciójának következményeképpen mindenikre nagy nyomás nehezedik. Természetesen a kultúra ellenszegül az őt megváltoztatni akaró hatásoknak, és különösképpen érvényes ez a kis közösségek esetében, amelyek egy számbeli fölényben levő közösséggel való együttélésre kényszerülnek.

Az ilyen konzervacionista törekvések megértésre, szimpatikus viszonyulásra méltók, hiszen végül is a multikulturalizmus bevallott célja lehetőséget teremteni arra, hogy a közösségek megőrizhessék saját kultúrájukat. Az én értelmezéseimben viszont a multikulturalizmus nem feltétlenül jelent ellenszegülést a változásoknak, még akkor sem, ha ezek történetesen más közösségekkel való együttéléstől erednek. Ellenkezőleg, a multikulturalizmus kiemeli annak fontosságát, hogy a társadalmat alkotó közösségek elismerjék, tiszteljék egymás kultúráját. Ez a követelmény már önmagában is változásokat implicál, főleg azokban a közösségekben, amelyek izoláltabb körülmények közt éltek.

A multikulturalizmus eszménye, hogy a társadalmon belüli közösségek toleránsan viszonyuljanak egymáshoz. Azok a közösségek, melyeknek kultúrája már önmagában intolleráns jellegű, szintén érzékelik a nyomást, mely megváltoztatásukra irányul.

Végül, a multikulturalizmus az egyén "kilépési" jogára is hangsúlyt helyez. Sok kultúra minden elérhető eszközt bevet annak megakadályozására, hogy az egyén eltávolodjék tőle. Egy liberális multikulturális társadalomban azonban ezen a gyakorlaton változtatni kell.

Ellentmondásosnak tűnhet a multikulturalizmus két elve, melyek egyrészt a sokféle kultúra meglétét támogatják, másrészt viszont ösztönzik a változásokat. De a liberális multikulturalizmus nem az egzotikus kultúrák iránti nosztalgijából fakad, nem a kulturális kövületeket óhajtja konzerválni. Célja nem az önmagáért való változtatosság. A multikulturalizmus felismerte, hogy a mai világban a változás elkerülhetetlen. A megkövesedett kultúrák semmit sem nyújtanak az egyéneknek, aki a gyors társadalmi-gazdasági változásokkal konfrontálódik. A változásokkal szembeni ellenszegülés akkor a legnagyobb, ha a domináns kultúra agresszivitása okozza, vagy ha fennáll az a veszély, hogy az illető kultúra teljesen kihál — feloldódik egy másikban, majd teljesen asszimilálódik. Olyan országban, ahol a multikulturalizmus kormányzati politika, az első eset nem áll fenn, de a második — az asszimilálódás — veszélye nem múlik el. A liberális multikulturalizmus elvben nem ellenzi ezt. Bizonyos kultúrák elveszthetik vitalitásukat, fokozatosan felszívódva egy másikban. Amíg ez a folyamat nem erőszakos, semmi kivetnivaló nincs benne. Elaggott kultúrák pusztulása éppolyan természetes, mint az újak születése. De a folyamat lassúbb, és ritkábban fordul elő, mint ahogyan azt a saját kultúrájuk kihalását jajgató értelmiségiek elképzelik. Céljuk általában

a változásokkal való szembeszegülés, amelyet — tudatosan vagy öntudatlanul — a fennmaradásért vívott harcnak állítanak be.

Ez utóbbi megállapításokkal újfent hangsúlyozni szeretném a liberális multikulturalizmus non-utópisztikus jellegét. A multikulturalizmus elvet minden olyan elképzelést, hogy egy tökéletesnek vélt állapot elérésekor megállítsuk az időt, és gátat vessünk a további változásoknak. Egyáltalán, mellőzi a tökéletesség fogalmát. Nem utópisztikus végül olyan szempontból sem, hogy a kultúrán belüli és kultúrák közötti konfliktusokat kikerülhetetlennek tartja.

A fentiekből kitűnik a liberális multikulturalizmus egyik leglényegesebb, dialektikus jellemvonása: tiszteletben tartja a különféle kultúrákat, de nem úgy ítéli meg őket, mint ezek önmagukat. Ennek a tiszteletnek különféle okai vannak, amelyek legtöbbször nem egyeznek meg a kultúrák öniszóló érveivel. Egy vallásos alapú kultúra rendszerint teológiai érveléssel igazolja önmaga létjogosultságát, melyet a multikulturalizmus humanista álláspontjából kifolyólag ismer el. A multikulturalizmus legtöbbször olyan kultúrák irányában ösztönöz tiszteletteljes magatartásra, melyek nem liberálisak — egyáltalán, igen kevés liberális kultúra létezik —, de a kultúrákra rákényszeríti az egyén szabadságának tiszteletben tartását. Ez az elv hozza konfliktusba azokkal a kultúrákkal, melyeknek elismertetéséért küzd, és ez a konfliktus is kikerülhetetlen, mert a liberális multikulturalizmus csak addig a pontig ismeri el és tartja tiszteletben a különféle kultúrákat, amíg valós értékeket képviselnek. Mivel ez a tisztelet feltételekhez kötött, és gyakran a szóban forgó kultúrán kívül eső szempontok által meghatározott, néha szövetségben áll az illető kultúrával, néha pedig kénytelen ellene fordulni, hogy a kölcsönös tisztelet és tolerancia eszméit rákényszerítse, vagy megakadályozza azt, hogy éppen saját tagjait/követőit nyomja el.

Ideje, hogy a multikulturalizmus ellen szóló érveket is szemügyre vegyük. Léteznek pl. efféle vélekedések: "Bizonyos kultúrák alacsonyabb rendűek, mint a többi. Amennyiben ezek támogatást kapnak, éppen az illető kultúrához tartozó egyének számára lesz hátrányos; értékeiket legjobban úgy szolgálják, ha nem támogatnánk kultúrájukat, és elősegítenénk asszimilációjukat egy magasabb rendű kultúrába." Tudjuk azonban, hogy ezek a kijelentések legtöbbször korlátoltságból és tudatlanságból származnak. Nincs olyan összehasonlítási kritériumunk, melynek alapján alsóbb- és felsőbbrendűnek lehetne bélyegezni őket, mindenik értéket képvisel a maga nemében, sőt, saját lehetőségeik keretén belül, saját szellemükben is jobba tehetőek. A magasabbrendűségről való elképzeléseknek egyetlen tanulmányozási lehetősége a különböző rendszerek etikai alapjainak egybevetése és megvitatása volna, amely nem célja e tanulmánynak.

Sok emberben él az a félelem (tudatos vagy öntudatlan formában), hogy amennyiben kultúrája nem magasabb rendű, a hozzá való kötődés, az iránta való szeretet értelmetlen, irracionális annyi energiát fektetni művelésébe és megőrzésébe. Mi több, ha nem magasabb rendű, akkor más kultúrák nem ismerete megbocsáthatatlan, hiszen ugyanolyan mértékű érdeklődést érdemelnének.

Nem áll szándékomban bárkit is lebeszélni arról, hogy más kultúrák iránt érdeklődjék; az embernek illik legalább azokat a kultúrákat ismerni, melyeket saját országában talál — ez szinte állampolgári kötelesség, és semmi köze az illető kultúrák erényeihez. De fel kell ismernünk, hogy az egyén szeretete és kötődése saját kultúrájához semmilyen összefüggésben nem áll ennek magas- vagy alacsonyrendű voltaival. Saját kultúránk szeretete természetes és ésszerű is, feltéve persze, ha azért szeretjük, ami valóban jó benne.

A kultúra iránti szeretet sokban hasonlítható a gyermekeink iránt érzett szeretethez. Joggal nevetünk a szülőkön, akik meggyőződéssel hangoztatják, hogy gyerekeik valóságos kis zsenik, össze sem hasonlíthatók a többi gyerekkel. Az ember azért szereti gyerekeit, mert az övéi, s ugyanúgy kiterjeszhető ez bármely emberi kapcsolatra. Az emberi szeretetet nem szükséges racionálisan megindokolni. A szeretet, barátság stb. természetes érzés mindaddig, míg valakiben azt szeretjük, ami jó benne, és inkább erényeihez, mint hibáihoz kötődünk.

Nem vagyunk kötelesek továbbá minden kultúrát megismerni. Amennyiben valaki ezt tűzi ki célul maga elé, ez nemes és igen tiszteletreméltó elhatározás. De nincs okunk — és főleg

lehetőségünk — arra, hogy minden értéket megismerjünk, minden értéket megosszunk; másrészt nincs olyan különleges érték, amelyet minden ember köteles volna megismerni és elismerni. Ez is az értékpluralizmus egy aspektusa.

Tagadhatatlan, hogy léteznek olyan kultúrák (ill. a bizonyos kultúráknak vannak olyan vonásai), melyek elfogadhatatlanok számunkra, és melyeket nem kellene a multikulturalizmus előnyeiből részesíteni. Ilyenek azok, amelyek elnyomják a kivülállókat, illetve saját tagjaikat, a rabszolgatartó, faji megkülönböztetést gyakorló, homofób kultúrák. Ezek csak annyira támogathatók, amilyen mértékben képesek vagyunk elnyomó jellegüket semlegesíteni vagy kompenzálni.

Az elnyomó jelleg megállapításakor is óvatosan kell eljárunk. Az elnyomást meg kell különböztetnünk azoktól az alkalmi esetektől, amikor a szocializáció csődöt mondott, elidegenítette az egyént kultúrájától, amelyben többé nem képes megvalósítani/kiteljesíteni önmagát. Ez minden kultúrában előfordulhat; abban különbözik az elnyomástól, hogy ez utóbbi egy bizonyos kultúra strukturális jellemvonása, mely szisztematikusan megakadályozza az egyént abban, hogy kifejezze saját lényének valamely lényeges összetevőjét. A vallási, faji és más megkülönböztetést gyakorló rendszerekben nem mindenki elnyomott, de ugyanúgy nem mindenki érzi szükségét annak, hogy kifejezze személyiségének valamely olyan aspektusát, amely tiltottnak bizonyul az illető kultúrában; mások alternatívákat találnak. A szexualitást elnyomó társadalmakban az emberek többsége beéri kevés szexszel. Azokban a társadalmakban, amelyek elnyomják a szabad gondolkodást, a kreativitást, igen sok ember rájön arra, hogy nincs is különösebb igénye ezekre. De az elnyomás minden formájában szenvedést okoz, az ilyen rendszerekben élő egyén személyisége eltorzul, és sohasem valósíthatja meg önmagát teljes mértékben. Ha ennek oka a kultúra valamely szisztematikusan gyakorolt, fontos jellemzője, a baj a kultúrával van; komolyabb esetben ez indokolhatja az illető kultúra elpusztítását. A kevésbé súlyos esetek reformot igényelnek — esetleg egy szélesebb, multikulturális társadalomban megvalósítható mérséklését a negatív jelenségeknek.

Okunk van bizonyos mértékű toleranciát alkalmazni abban az esetben is, ha a hiba a kultúrában van. Mindazok, akik az illető kultúrában nőttek fel, ebbe illeszkedtek bele, sokszor nem is ismernek mást, és nincs választási lehetőségük. A felnőttkor elérésével nehezebbé válik a más kultúrára való áttérés, az emberek alkalmazkodási képessége csökken ebből a szempontból. Az új kulturális közösségbe való beilleszkedést lényegesen megkönnyíti, ha az új viszonyok hasonlóak a megszokottakhoz, és az embernek saját, személyes indítéka van — nehezebb akkor, ha a két kultúra távol áll egymástól, és az egyént külső tényezők kényszerítik. Az elnyomó típusú, "alacsonyabb rendű" kultúrák elleni szervezett kampányok, az asszimilálásukra való törekvések igencsak megkérdőjelezhetőek, hiszen ezek is nyújtanak valamit tagjaik számára — néha éppenséggel mindent, amire szükségük van. Ez utóbbi megállapítás nem visszakozást jelent attól az állásponttól, hogy az elnyomó kultúrákat nem tolerálhatjuk, csupán arra int, hogy óvatosan mérlegeljük az igénybeveendő módszereket.

Gyakran érzékelhető, hogy egy multikulturális társadalomban élő közösség agresszívebbé válik, mint ha (relatív) elszigeteltségben élne. A létbizonytalanság, a vélt vagy valós diszkrimináció a konzervatív elemek előretörését, a közösségek befelfordulását, a külvilággal való kapcsolatok fokozatos csökkenését okozhatja. Ezek a konzervatív pressziók pedig gyakran generációk szembenállásához vezetnek. Továbbá a társadalmi gyakorlat is megváltozhat egy multikulturális társadalom új kontextusában. Valószínűleg minden ismert kultúra — azok is, amelyek nem nyomják el a nőket — megkülönböztetést tesz férfiak és nők között számos társadalmi szférában, kulturális, tanulási, munkalehetőségek stb. terén. Ha ez nem vonja magával a nők alsóbbrendű státusát, és ha a férfiak és nők számára egyaránt lehetőséget teremt az önmegvalósításra és önkiteljesítésre, a "nemre érzékeny" kultúrák nem kárhoztathatók. Ha azonban egy ilyen kultúrát áthelyezünk egy olyan környezetbe, melyben a domináns kultúra a nemek bármilyen formába önthető megkülönböztetését csak nagyon különleges esetben tűri el, úgy tűnik majd, hogy nőket elnyomó kultúra. Ezért fiatal generációját sem lesz képes megtartani, amely törvényszerűen a másik kultúra felé fog közeledni, és hajlamos lesz saját kultúráját olyannak tekinteni, amely hátrányosan különbözteti meg a nőket. Hatástalan

marad az olyan magyarázkodás, hogy az eredeti körülmények között ez egyáltalán nem volt igaz, és ez eredeti jelentésének elferdítése. A társadalmi gyakorlat igazi jelentése az a jelentésváltozat, melyet a társadalmi tudat tükröz.

A multikulturalizmus propagálása tehát esetenként megerősítheti a konzervatív vonalat egy adott közösségekben. De a multikulturális társadalmakban a kultúrák sorsa a változás. A hozzájuk tartozó egyének érintkezése, keveredése törvényszerűen hatással van a kulturális közösség állapotára. A kultúra megőrzése csak a társadalom jóléte szempontjából indokolt/indokolható. A társadalom (relatív) harmóniája minden kultúrától megköveteli a változást.

Mivel a társadalomban való békés együttélés feltételezi azt, hogy az emberek megismerkedjenek az illető társadalmat alkotó népek szokásaival, lehetőség, sőt kísértés adódik arra, hogy az egyén saját kultúrájából egy másik fele sodródjék. Minden olyan törekvés, mely ennek megakadályozására irányul, aláaknázza a békés együttélés lehetőségét. Mi több, egy közösségből való kilépés lehetősége vitális jelentőségű azon tagjai számára, amelyeket saját közösségük nyom el. A "kilépés" ilyen szempontból az elnyomó kultúrák terjedését akadályozó mozzanat — bármilyen távol áll is a tökéletességtől/hatásosságtól — s mint ilyen, lehetőségének fenntartását a multikulturális társadalom egy hasznosítható eszközeként kell tekintenünk elnyomó típusú kultúrái megfélemezésére.

A multikulturalizmus elleni végső vád az, hogy aláassa a társadalom egységét, melynek alapja a közös kultúra. Szolidaritás nélkül a társadalom egymással szemben álló részekre dezintegrálódik. Ha az emberekből kivész az egymás iránti felelősség érzése, a készség arra, hogy áldozatot hozzanak a többiek érdekében — egyszóval a társadalmi szolidaritás — a társadalom nyugodt, békés létezésének lehetősége is megszűnik. Az efféle érvelésben sok igazság van. Egy konszolidált társadalomban igen fontos tényező a szolidaritás, de talán kissé elhamarkodott volt az az állítás, hogy a szolidaritás elengedhetetlen feltétele a közös kultúra, másrészt az is, hogy maga a multikulturalizmus összeegyeztethetetlen egy közös kultúra meglétével. Sőt, megkövetel egy bizonyos közös kultúrát. Az együttélés egymás tiszteletben tartását, toleranciát feltételez, aminek szükséges megnyilvánulnia az oktatási rendszerben. Saját kulturális hagyományaik mellett a fiatalok az egyéb kultúrák tiszteletét is elsajátítják, beleértve a többségi csoportot is. A kölcsönös tisztelet és tolerancia, egymás történelmének és tradícióinak megismerése szolgáltatják a közös kultúra egy elemét.

Másrészt a különböző közösségek tagjai ugyanabban a gazdasági "környezetben" mozognak, ugyanazokkal a piaci tényezőkkel, álláslehetőségekkel, szolgáltatási rendszerrel. Következésképpen a gazdasági életben való sikeres részvétel ugyanolyan felkészültséget követel meg tőlük a szaktudományok terén, a matematikától kezdve az irodalomig.

Végül, ezek a közösségek ugyanazon politikai társadalomhoz tartoznak, egyforma lehetőségeik vannak a politikai hatalom, döntéshozatali pozíciók elérésére. A közös politikai szintéren egy közös nyelvezet és közös magatartási normák elfogadására kényszerülnek, különben éppen saját közösségük érdekeinek védelmét nem láthatják el hatékonyan.

Az ilyen közös kultúra megteremtése egyelőre csak a törekvés szintjén van jelen, egyetlen ismert példa sem közelíti meg a homogén társadalmak közös kultúráját. Hogy egy ilyen jellegű közös kultúra képes-e megteremteni egy olyan mértékű társadalmi szolidaritást, amely biztosítaná egy modern politikai társadalom kohézióját és stabilitását, mindezek után is vitatható, de megérdemel egy bizonyítási lehetőséget.

A multikulturalizmus irányában történő gyors társadalmi változások ugyanakkor kemény próbának vethetik alá a fennálló társadalom kohézióját, dezintegrációt vagy a nacionalizmus gyors térnyerését is előidézhetik. A multikulturalizmus gyakorlatba ültetése ezért fokozott óvatosságot igényel a változás ütemére és megvalósítási módozataira nézve.

A multikulturalizmus mint jelenség — tehát több különböző kultúrával rendelkező, nem elhanyagolható nagyságrendű közösség létezése egy adott társadalom keretei közt, melyek mindegyike hajlamos és képes megőrizni saját identitását — napjaink valósága. A liberális multikulturalizmus, mint gyakorlat, a mai ipari, illetve posztipari társadalmak ilyen közösségeinek kulturális és anyagi jólétéért száll síkra, és ezt a gyakorlatot a szabadság és emberi méltóság alapelveiből vezeti le. Mint láttuk, túllép az individuális jogok felőli

megközelítésen, felismervén a közösség pótolhatatlan szerepét az egyén jogainak érvényesítésében. A társadalom képeinek és szerkezetének újragondolására szólít fel, nem többség-kisebbség fogalmakban gondolkodik, hanem a kulturális közösségek pluralitásában. Ez a gondolkodásmód már nem tartja elégségesnek a toleráns, illetve nondiszkriminációs politikát a kormányzatok részéről. Természetesen az ilyen irányú fejlődés csak hosszú távon hozhat eredményeket, mert nemcsak a kormányzatok gyakorlatától függ, hanem főleg az emberek viselkedésének, gondolkodásának megváltozásától/megváltoztatásától. Ez az a tényező, mely a jelenben leginkább akadályozza a liberális multikulturalizmus gyakorlatba ültetését; lényegesen befolyásolja a kulturális csoportok nagyságrendje és életképessége is. A hosszútávú folyamatot csak rövidtávú, helyzetre érzékeny szakaszokban lehetséges megvalósítani. Semmi értelme a kihalt kultúrák támogatásának, melyektől a fiatalabb nemzedék egyre távolodik. Természetesen a multikulturalizmus megváltoztatja a különböző kultúrák fennmaradási esélyeit — ez bevallott célja; viszont felismeri, hogy politikája csak olyan változásokat szolgálhat, amelyek a közösségek akaratából erednek. Természetellenes dolog lenne kulturális tevékenységet erőltetni egy közömbös népcsoportra.

A fokozatosság elvét szem előtt tartva, a multikulturalizmus gyakorlatba ültetésére a következő stratégiák képzelhetők el:

1. A fiatal nemzedéknek lehetőséget kell biztosítani — amennyiben a szülők is óhajtják ezt — arra, hogy saját kultúrájuk keretei közt tanulhassanak, saját tradíciójuknak megfelelően. Ugyanakkor meg kell ismertetni őket az illető ország egyéb kultúráival, és ezek iránt tiszteletteljes magatartást kifejleszteni.

2. A különböző közösségek hagyományait, szokásait — a tolerancia fentebb kifejtett korlátai közt — el kell ismertetni a törvény által, majd az összes hivatalos jellegű testülettel, szervezettel; végül a nem állami szervezetekkel, vállalatokkal stb. melyek közszolgálatban állnak.

3. Lényegbevágó fontosságú felszámolni a szegénységnek, iskolázatlanságnak bizonyos meghatározott etnikumokhoz való kötődését. A nincstelenek, iskolázatlanok, a szakképzetlen munkások aránytalanul nagyszámú előfordulása egy bizonyos etnikum esetében igen megnehezíti a kulturális identitása iránti tisztelet felkeltését, sőt önbecsülését is aláássza.

4. Igen fontos az autonóm kulturális intézmények, a jótékonyági szervezetek, múzeumok, könyvtárak, műkedvelő csoportok társadalmi szintű támogatása. A társadalmi javak elosztásáért való versengésben igen jelentős tényező a közösség számbeli nagysága. Általában a nagyszámú közösségeket favorizálják ebből a szempontból. A kisebb közösségek (melyek bebizonyították életképességüket) tehát diszproporcionált, számbeli nagyságuk arányánál nagyobb támogatást várhatnak el.

5. Minden közösségnek joga van ahhoz, hogy helyet biztosítsanak számára a tömegtájékoztatásban (sajtóban, televízióban stb.), akár együttesen, akár egymástól elkülönült formában, figyelembe véve a különböző etnikumok preferenciáit (zene, színek, szerkezet, zaj, sebesség stb. tekintetében).

Ezek a lépések a toleráns közösségek (aránylag) harmonikus együttélését tűzik ki célul. Természetszerűleg vannak hiányosságai. De a fent vázolt stratégiák együttes, korrelatív használata nem a kultúrák felbomlásához, hanem új, közös kultúrák kialakulásához vezet, melyek reményeink szerint tiszteletteljesen viszonyulnak a társadalom bármely közösségéhez, és előmozdítják prosperitását.

SZAMOSKÖZI FERDINÁND fordítása

(Dissent, 1994. 1.)